

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Домусчі Степан Дмитрович

УДК 347. 251(477)

**ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВІД ПОРУШЕНЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛОДІННЯ,
ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеню
кандидата юридичних наук

Одеса - 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент,
АДАМОВА Олена Семенівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»
доцент кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ХАРИТОНОВА Олена Іванівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри права інтелектуальної
власності та корпоративного права;

кандидат юридичних наук,
БРИЛЬОВ Олександр Анатолійович,
Адвокатське бюро «Морські консультації»
(м. Миколаїв),
адвокат

Захист відбудеться 16 вересня 2011 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 15 серпня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Тіщенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми Із здобуттям незалежності України почалися розбудова демократичної правової держави та формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого людина, захист її законних прав та інтересів, задоволення її потреб. Проголошення курсу на розбудову правової держави означає, що Україна не лише приймає на себе обов'язок визнавати природні права людини, але й має забезпечувати реалізацію цих прав та свобод, які тепер закріплені у Конституції України, а також врегульовані Цивільним кодексом (далі ЦК України), який за своєю сутністю є кодексом громадянського суспільства та приватного права.

Згідно із частиною четвертою ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки.

Це конституційне положення здобуло розвиток у різних галузях законодавства, передусім у цивільному, для якого захист прав власника є одним з природних і найбільш важливих завдань.

Актуальність представленого дисертаційного дослідження обумовлена, насамперед, значенням права власності як найважливішого об'єкта вивчення цивілістичної науки. Адже інститут права власності, складовою частиною якого є також норми про захист права власності, є центральним інститутом цивільного права.

Право власності являє собою найбільш широке за змістом речове право, яке дозволяє своєму володарю власнику визначати зміст та напрямки використання належного йому майна, здійснюючи над ним повне панування. У ст. 317 ЦК України правомочності власника розкриваються за допомогою традиційної для цивільного права тріади: права володіння, права користування та права розпорядження.

Зростання цивільного обороту породило необхідність юридичного оформлення сучасних правовідносин, перегляду низки положень законодавства щодо визначення та захисту прав власника й добросовісного володільця. На практиці все частіше зустрічаються ситуації, коли учасники обороту застосовують за аналогією правові норми, які не відповідають повною мірою потребам цивільного обороту. Так, наприклад, усе частіше актуальним є захист не тільки прав власника, якому присвячено більшість сучасних досліджень, але й прав уповноваженої власником особи, у тому числі й від протиправних дій самого власника. Причому, таких порушень можуть зазнати всі складові права власності як володіння, так і користування й розпорядження. Слід зазначити, що більшість досліджень у сфері захисту порушених речових прав присвячено захисту володіння, хоча на практиці у більшості випадків поряд із володінням

порушуються й право користування, й право розпорядження. Ці правомочності також потребують правового захисту.

Ретельне дослідження та розробка способів захисту права власності взагалі та способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, є важливими умовами їхнього застосування. Слід констатувати, що у теперішній час у судовій практиці досить часто зустрічаються помилки, викликані неправильним розумінням фундаментальних засад законодавчого регулювання та доктринального підходу до змісту способів захисту права власності.

Оскільки йдеться про забезпечення одного з найважливіших прав людини, природно, що дослідження пов'язаних з ним проблем є важливим як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Тому вітчизняні й зарубіжні правознавці неодноразово зверталися до різних аспектів відповідної проблематики (І.В. Болокан, М.П. Волошин, І.О. Дзера, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, С.В. Ківалов, Т.С. Ківалова, Н.С. Кузнецова, Т.В. Коваленко, І.М. Кучеренко, В.М. Коссак, О.Г. Ломідзе, Є.Ю. Ломідзе, В.В. Луць, А.В. Люшня, Г.К. Матвеев, В.П. Маслов, О.А. Підпригора, О.А. Рябов, В.І. Семчик, К.І. Скловський, Є.О. Суханов, І.В. СпасібоФатєєва, Ю.К. Толстой, М.К. Толчєєв, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Я.М. Шевченко, Ю.С. Червоний, О.С. Яворська та інші).

Разом із тим, слід зазначити, що, хоча наукова розробка окремих проблем захисту права власності в юридичній літературі проводилася досить активно, значна кількість окремих аспектів правового регулювання у цій галузі все ще залишається недослідженою, що особливо помітно у контексті оновлення вітчизняного цивільного законодавства. Такі питання, як характер і способи захисту права власності, співвідношення права власності та його складових і багато інших, також вимагають переосмислення у зв'язку з «несиметричністю» правового поля для різних категорій правовідносин, обумовленої багато в чому протистоянням майнових інтересів власника й особи, яка володіє іншими речовими правами.

Таким чином, існує нагальна потреба заповнити прогалини у наукових розвідках поняття та сутності способів захисту права власності взагалі та способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, зокрема, на сучасному етапі, дослідити підстави їх класифікації, встановити специфіку статичної і динамічної відповідних цивільноправових відносин, а також необхідність розробки наукових рекомендацій для подальшого вдосконалення чинного законодавства у цій сфері та практики його застосування.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що питання наукового аналізу правового регулювання способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, що зумовлює доціль-

ність розгляду відповідної проблематики в рамках спеціального дослідження на рівні кандидатської дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до напрямків досліджень Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 20062010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970). Безпосередньо тема дисертації відповідає плану науководослідницької роботи кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії на 20062010 роки в рамках теми «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України».

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні суті правовідносин, що виникають при порушенні права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, визначення їх місця серед інших цивільноправових способів захисту права власності, з'ясуванні їх правової природи, видів та підстав застосування.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені і вирішувалися такі завдання:

- здійснити загальну характеристику права власності та його захисту;
- дослідити існуючі класифікації цивільноправових способів захисту права власності з метою їхньої уніфікації;
- з'ясувати специфіку правовідносин захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння;
- охарактеризувати види способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України;
- здійснити класифікацію способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння;
- визначити роль і місце способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, у системі способів захисту права власності за цивільним законодавством України;
- дослідити чинне вітчизняне законодавство щодо регулювання і практики застосування способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, та розробити й обґрунтувати конкретні пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України та практики його застосування у досліджуваній сфері.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у процесі захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми правового регулювання захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. У процесі аналізу проблем, які входять до предмету дисертаційного дослідження, відповідно до мети і завдань дослідження, з урахуванням його об'єкта і предмета було використано філософські (загальнонаукові) та приватнонаукові (спеціальні) методи наукового пізнання.

Серед найважливіших загальнонаукових методів слід назвати діалектичний метод пізнання, який дозволив простежити еволюцію та взаємозв'язок проблем формування правової бази способів захисту права власності.

За допомогою такого приватнонаукового методу, як метод системно структурного аналізу, способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, досліджувалися як складова частина загальної системи способів захисту права власності, аналізувалися структурні та змістовні особливості захисних правовідносин власності. Порівняльно правовий метод застосовувався для дослідження різних підходів до характеристики та класифікації способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, для порівняння цих способів захисту з іншими видами захисних правовідносин власності. Використовувався також історичний метод, оскільки захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, розглядається у глибокій історичній перспективі, як результат тривалого розвитку інституту речового права. За допомогою зазначеного методу визначаються закономірності розвитку цього інституту та основних його категорій. Результати догматичного (логічного) аналізу використані при формулюванні висновків і пропозицій дисертанта з урахуванням вимог відносно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень в межах загальнотеоретичних і цивільноправових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей науки.

Науковотеоретичною базою дисертаційного дослідження є праці С.С. Алексєєва, М.М. Агаркова, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, І.В. Болокан, В.А. Васильєвої, Н.Ю. Голубєвої, М.В. Гордона, І.О. Дзери, О.В. Дзери, Г.В. Єрьомєнко, В.М. Зубара, О.С. Іоффе, В.М. Ігнатенка, Т.С. Ківалової, А.М. Колодія, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, О.В. Люшні, Р.А. Майданика, М.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвєєва, І.Б. Новицького, О.А. Собчака, П.Р. Ставицького, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиць, Ю.Б. Фогельсона, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Ю.С. Червоного, О.С. Яворської та інших.

Вивчення і аналіз праць зазначених науковців дали змогу визначити та оцінити стан досліджуваної проблеми, виявити і дослідити питання, що постали на сучасному етапі реформування теорії цивільного права, запропонувати шляхи їх вирішення.

Емпіричну базу дослідження складають матеріали судової практики та постанови Пленуму Верховного Суду України про захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням питань сутності та особливостей захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України.

У межах проведеного дослідження одержано результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- запропоновано із урахуванням конкретної мети, заради досягнення якої встановлено той чи інший спосіб захисту права власності, первісним їх поділом вважати розрізнення спеціальних та субсидіарних способів захисту права власності;

- запропоновано вважати віндикаційний позов таким, що покликаний забезпечити не тільки захист права володіння, а й інші правомочності власника (титульного володільця) користування та розпорядження;

- запропоновано ст. 391 ЦК України доповнити частиною другою і викласти у наступній редакції: «Права, передбачені частиною першою цієї статті, належать також особі, яка хоча і не є власником, але володіє майном на підставі, передбаченій законом або договором. Ця особа має право на захист свого володіння також від власника»;

- запропоновано у зв'язку з вищезазначеним внести відповідні зміни до глави 29 ЦК України та назвати її «Захист права власності та інших речових прав»;

- обґрунтовано необхідність доповнення ст. 268 ЦК України частиною сьомою наступного змісту: «На вимогу власника або іншого законного володільця про усунення будьяких порушень права, не пов'язаних із позбавленням володіння (ст. 391)»;

удосконалено:

- визначення цивільноправового захисту як системи активних заходів, які застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними чи іншими юрисдикційними органами, спрямованої на усунення порушень цивільного права чи інтересу з відповідним покладенням виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника, а у разі неможливості такого відновлення обов'язку майнової компенсації шкоди, що стала наслідком такого правопорушення;

- поняття цивільноправового захисту права власності як системи активних заходів, які застосовуються власником, компетентними державними чи іншими органами, спрямованої на усунення порушень права власності, покладення на порушників виконання обов'язку із відновлення порушеного права власності;

- обґрунтування необхідності передбачити у законодавстві положення про можливість застосування як попереджувального заходу мір відпові-

дальності та відшкодування моральної шкоди у випадку, якщо загроза була створена навмисними діями іншої особи, і на вимогу власника про усунення загрози з боку цієї особи не було реакції. Пред'явлення вимоги про усунення загрози обов'язково має підтверджуватися у письмовій формі;

- пропозицію на законодавчому рівні змінити назву глави 83 ЦК України «Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» на загальновизнану доктрину та законодавствами інших країн назву - «Зобов'язання з безпідставного збагачення» та додати визначення цього поняття. У зв'язку з цим запропоновано доповнити частину першу ст. 1212 ЦК України абзацом з відповідним визначенням: «Зобов'язання з безпідставного збагачення правовідносини, в яких особа, що набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (або підстави, яка згодом відпала), зобов'язана повернути потерпілому це майно або відшкодувати вартість набутого чи збереженого майна)».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що у:

- науководослідній сфері висновки дисертаційного дослідження розвивають теорію цивільного права, зокрема, її загальну частину, а саме, теорію речового права, і є підґрунтям для подальшого формування та вдосконалення вітчизняної теорії речового права. Теоретичні положення, пропозиції та висновки дисертації можуть стати базою для подальшого вдосконалення концепції захисту права власності, їх видів, умов та підстав застосування;

- сфері правотворчості висновки, пропозиції та дефініції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності в процесі підготовки та удосконалення законодавчих та підзаконних актів, присвячених регулюванню відносин речового права як такого та захисту права власності;

- навчальнометодичній роботі матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з цивільного права, при викладанні курсу цивільного права, в розробленні спецкурсів з теоретичних проблем речового права;

- правовиховній сфері положення і висновки дисертації можуть бути використані для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів юридичних вузів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при читанні курсу «Цивільне та сімейне право України» та спецкурсу «Зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди».

Апробація результатів дисертації. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні наукові положення, сформульовані в дисертаційному дослідженні, доповідалися та обговорювалися на всеукраїнських і міжнародних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції «Право-

ве життя сучасної України» (м. Одеса, 1819 квітня 2008 р.); V Міжнародній науковометодичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 3031 травня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Життя І.В. Шере шевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шере шевські читання)» (м. Одеса, 4 грудня 2010р.); Міжнародній науковометодичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 2728 травня 2011 р.)

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в чотирьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, та п'яти тезах доповідей на наукових та науковопрактичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок. Список використаних джерел складає 204 найменування і займає 21 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність і ступінь дослідження теми дисертації, визначаються мета та основні завдання дослідження, дається характеристика об'єкта, предмета і методологічної основи дослідження, обґрунтовуються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, висвітлюється апробація результатів дослідження, вказуються публікації за темою дисертації.

Розділ 1. «Загальна характеристика права власності та його захисту», який складається з трьох підрозділів, присвячений дослідженню загальних питань права власності та його захисту.

У **підрозділі 1.1. «Загальна характеристика права власності»** розкриваються конституційні гарантії здійснення права власності та визначальні положення права власності та його змісту. Правовий механізм захисту права власності може вважатися таким, що відповідає стандартам правової держави, якщо ці положення знайдуть своє втілення в нормах відповідних галузей права, оскільки відносини власності є одним із центральних питань у державотворчих процесах і від їх врегулювання вирішальним чином залежить те, яка саме держава буде побудована в Україні внаслідок цих зусиль.

Економічні форми власності опосередковуються певними правовими формами власності, під якими слід розуміти певний правовий режим майна.

Конституція України передбачає три економічні форми власності: державну, комунальну і приватну. Конституція України, Закон України «Про власність», що втратив чинність, і ЦК України особливо виділяють власність укра-

їнського народу. На думку автора, український народ є суб'єктом економічних відносин власності. Суб'єктом же права власності є держава Україна, як представник загальних інтересів українського народу.

Однією з форм права власності в Україні є право державної власності, яке від імені і на користь держави здійснюють відповідні органи державної влади. Щодо юридичних осіб публічного права, то, як видається, вони повинні мати право господарського відання або право оперативного управління, але не право власності. Адже, якщо визнавати юридичних осіб публічного права суб'єктами права приватної власності, то не ясно, яке майно в цьому випадку належатиме на праві власності, наприклад, державі. Якщо вважати, що майно належить одночасно державі і державній юридичній особі, то доведеться визнати, що одне і те саме майно є одночасно об'єктом права приватної і державної власності. Проте така конструкція ЦК України не передбачена. У зв'язку з цим видається доцільним внести відповідні зміни до ст. 325 ЦК України і закріпити, що юридичні особи приватного права є суб'єктами права приватної власності.

Не можна також вважати, що право власності на одне і те саме майно одночасно належить на праві власності Автономній Республіці Крим і створеним нею юридичним особам публічного права, а також, що одне і те саме майно належить на праві власності територіальній громаді і юридичній особі публічного права, створеній за рішенням органу місцевого самоврядування.

У *підрозділі 1.2. «Зміст права власності»* висвітлюються основні концепції та власне авторське бачення змісту права власності.

Норми цивільного права розкривають поняття суб'єктивного права власності, традиційно визначаючи його через тріаду правомочностей володіння, користування і розпорядження, яка відтворюється у всіх легальних визначеннях права власності і є однією з найстійкіших вербальних формул, що вживаються у вітчизняному законодавстві. У пострадянській літературі проблема тріади має надзвичайно велике значення. Як видається, не зовсім виправданим є твердження, що проблема тріади проблема історії права. В легальному визначенні права власності можна виділити декілька ключових елементів, і тріада тільки один з них, хоча і достатньо значущий. Зв'язок тріади правомочностей власника (рівно як й інших визначень, побудованих за принципом переліку правомочностей) з поняттям права власності як відносин особи до речі або як відносин між особами є неоднозначним. Прив'язка тріади до одного або до іншого означатиме істотну помилку, яка здатна призвести до втрати тієї або іншої частини її правового змісту. Потрібне переконливе аргументування, щоб довести можливість включення до права власності правомочності, яка не ототожнюється ні з одним із елементів тріади.

На думку автора, для формування теорії права власності зміщення тріади на другий план або зменшення її ролі для поняття права власності самі по собі не ведуть до сильних теоретичних проривів або прогресу правової науки. Трі

ада має велику традицію існування в законодавстві і в теорії права та виступає невід'ємним елементом мінімум двох концепцій права розділеної (розщепленої) власності і права абсолютної власності.

У підрозділі 1.3. *«Загальна характеристика способів захисту права власності»* висвітлюються основні правові засоби, за допомогою яких здійснюється цивільноправовий захист права власності, дається характеристика нових способів захисту цивільних прав та власне таких, що безпосередньо спрямовані на захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Для того, щоб реалізувати своє право на захист, особа повинна певним чином матеріалізувати свої вимоги до зобов'язаної особи, зокрема, шляхом звернення з позовом до суду у встановленому законом порядку.

На думку автора, із урахуванням конкретної мети, заради досягнення якої встановлено той чи інший спосіб захисту, первісним їх поділом має бути розрізнення спеціальних та субсидіарних способів захисту. Дана класифікація застосовується до захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

У Розділі 2. *«Спеціальні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння»*, який складається з двох підрозділів, дається характеристика спеціальним способам захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Підрозділ 2.1. *«Речовоправові спеціальні позови захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння»* присвячений дослідженню позовів, що захищають від посягань на правомочності користування та розпорядження: позов про заборону дій, що порушують право власності; віндикаційний позов; позов про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном; позов про визнання права власності.

Незважаючи на пануючу в літературі точку зору, згідно з якою віндикаційний позов є позовом захисту від порушень, пов'язаних із володінням, на думку автора, даний позов також, в основному, забезпечує захист й інших правомочностей власника користування та розпорядження. Адже, коли річ вибуває із фактичного володіння, в більшості випадків це позбавляє або перешкоджає власнику (законному володільцю) можливості користування або розпорядження нею.

Віндикаційний та негативний позови в захист своїх прав та інтересів можуть подавати не тільки власники, але й суб'єкти інших прав на майно всі законні володільці. До їх числа віднесені суб'єкти як речових прав, так і суб'єкти зобов'язальних прав, пов'язаних з володінням чужими речами.

При цьому титульні (законні) володільці, які володіють майном на підставі закону або договору, в період дії свого права можуть захищати його навіть від власника майна.

Фактичним об'єктом, який захищається негаторним позовом, є індивідуальновизначена річ, що існує в натурі.

Не дивлячись на те, що в силу ст. 191 ЦК України юридично підприємство визначається як нерухома річ, а значить індивідуальновизначена, у фізичних (речових) відносинах воно складається з декількох індивідуальновизначених об'єктів (у тому числі і речей), об'єднаних загальною функціональною ознакою, що не позбавляє їх індивідуальності, отже, насправді перешкоди чиняться конкретній речі, і захищати необхідно саме цю річ, а не всю сукупність речей.

Негаторний позов може бути застосований і при загрозі спричинення перешкод. Не дивлячись на те, що характер і зміст загрози, як підстави для застосування негаторного позову, визначені в нашому законодавстві, на погляд автора, вельми некоректно, видається, що цілком допустимо керуватися критеріями «можливості» і «вірогідності».

На негаторну вимогу не поширюється дія позовної давності, як через свої захисні можливості, так і через характер негаторного правопорушення, що видається необхідним закріпити на законодавчому рівні.

Негаторний позов може бути поєднаний з вимогою про відшкодування збитків від порушення, проте Цей додатковий позов є деліктним позовом, що не впливає на природу негаторного позову.

Визнання права власності як способу його захисту за своєю природою може бути реалізовано лише в юрисдикційному (судовому) порядку, а не шляхом здійснення позивачем будь-яких самостійних дій. Вимога позивача про визнання права власності звернена не до відповідача, а до суду, який повинен офіційно підтвердити наявність чи відсутність у позивача спірного права.

У підрозділі 2. 2. «Інші спеціальні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння» досліджуються нові способи захисту права власності, які раніше законодавством не передбачалися. Серед інших спеціальних способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, слід виокремлювати вимогу до органів державної влади про захист інтересів власника від правомірного або неправомірного втручання, позов про визнання незаконним правового акту, що порушує право власності, та позов про відшкодування шкоди, завданої власнику земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності. Головна особливість таких способів захисту полягає в тому, що відповідачами у справі виступають безпосередньо органи держави, наділені владними повноваженнями, чи органи місцевого самоврядування.

Всі дії (бездіяльність) державних органів і органів місцевого самоврядування, що завдають шкоди фізичній або юридичній особі, можна поділити на чотири групи, які складають таку сукупність:

- 1) нічим не обумовлене нанесення шкоди;
- 2) обумовлене необхідністю захисту інтересів самої особи, якій завдається шкода;
- 3) обумовлене необхідністю захисту інтересів інших осіб від їх порушення неправомірними діями особи, якій завдається шкода;
- 4) обумовлене необхідністю захисту інтересів третіх осіб або суспільства в цілому, що не викликається неправомірними діями особи, якій завдається шкода.

На думку автора, завдання шкоди особі діями, що відносяться до першої групи, повинно тягнути за собою її повну компенсацію відповідним державним або муніципальним органом, а щодо дій другої та третьої групи не повинно тягнути відшкодування шкоди.

Щодо дій четвертої групи, то видається, що шкода, заподіяна фізичній або юридичній особі державними органами і органами місцевого самоврядування, у формі такого зобов'язання повинна бути компенсована за рахунок відповідних державних або муніципальних органів, оскільки вона не обумовлена будь якими неправомірними діями цієї особи.

Застосування такого спеціального способу захисту права власності, як визнання незаконним правового акту, що порушує право власності, відповідно до п. 2 ст. 393 ЦК України може супроводжуватися відновленням того становища, яке існувало до видання цього акту. У разі неможливості відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Правова особливість передбаченого п. 2 ст. 393 ЦК України способу захисту полягає в тому, що право на звернення до суду з вимогою про відшкодування державою збитків, яких завдано в результаті припинення права власності на підставі закону, надано тільки власникові, але не суб'єктові іншого речового права або іншому титульному володільцеві.

Так як і у випадку застосування такого способу захисту права власності, як визнання незаконним правового акту, що порушує право власності, не визначає засад, умов і обсягу відшкодування шкоди, завданої власнику, ст. 394 ЦК України, яка обмежується вказівкою на те, що власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку зі зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі. У зв'язку з цим видається доцільним використання норм глави 82 ЦК України, які регулюють недоговірні відносини, що виникають внаслідок завдання шкоди. Можна дійти висновку, що норми глави 82 ЦК України, присвячені регулюванню відносин відшкодування майнової шкоди, за своєю

сутністю належать до універсальних способів захисту права власності (за винятком ст. 1170 ЦК України), які застосовуються у разі знищення, пошкодження або псування речі. Крім того, норми зазначеної глави застосовуються субсидіарно у разі використання спеціальних способів захисту, передбачених нормами глави 29 ЦК України. При цьому компенсація шкоди власнику відбувається на загальних засадах зобов'язань відшкодування шкоди.

Визначаючи розмір шкоди, суд має виходити з цін на матеріальні цінності, що діють у даній місцевості на час вирішення справи, і застосовувати встановлені нормативноправовими актами для даних випадків кратність, коефіцієнти, індекси, податок на додану вартість, акцизний збір тощо.

Розділ 3. «Зобов'язально-правові субсидіарні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння» складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню універсальних правових способів, які спрямовані на захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

У підрозділі 3.1. «Договірні субсидіарні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння» зазначається, що поміж договірних способів захисту права власності слід назвати позови, які виникають внаслідок неналежного виконання або невиконання договорів, які опосередковують динаміку речових прав (про передачу речей, придбаних шляхом купівлі — продажу, виготовлення речей на замовлення, якщо право власності виникло раніше передачі речі; про повернення речей, наданих у користування за договором; про відшкодування шкоди, завданої власникові невиконанням або неналежним виконанням умов договору, тощо).

З урахуванням висловлених з цього приводу критичних зауважень, виходячи з положень чинних ЦК і ГК України, у дисертації виділяються три форми цивільноправової відповідальності за порушення договірних зобов'язань:

- а) відшкодування збитків;
- б) матеріальне відшкодування моральної шкоди;
- в) сплата неустойки (штрафу, пені).

Щодо відшкодування моральної шкоди доведено некоректність формулювання Рішення Колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 01.02.2006 р. «Про відшкодування моральної шкоди» через невідповідність чинному ЦК України.

Підрозділ 3.2. «Недоговірні субсидіарні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння» присвячений не договірним способам захисту права власності, якими є позови, що ґрунтуються на недоговірних зобов'язаннях (внаслідок подання речі на конкурс; внаслідок непередання отриманого під час вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення; внаслідок створення загрози майну; внаслідок виникнення шкоди при рятуванні здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або

юридичної особи; внаслідок завдання шкоди майну; про повернення безпідставно набутого, збереженого майна).

У зобов'язаннях, які виникають з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу, проблемною є ситуація, коли в оголошенні прямо не визначено розмір винагороди. У даному випадку пропонується передання права визначення розміру винагороди на розсуд особи, яка надала результат. Це дозволить особі, яка публічно пообіцяла винагороду, усвідомити неправомірність своїх дій.

Порушення права власності у конкурсному правовідношенні можливе в разі, коли предметом конкурсу є результат інтелектуальної, творчої діяльності. Подання учасником конкурсу речі на конкурс не припиняє його право власності на цю річ, тому будь-яке використання названих речей засновником конкурсу без згоди власника є неправомірним. При знищенні або пошкодженні цієї речі учасник конкурсу вправі вимагати відшкодування збитків.

Дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення породжують зобов'язання із відшкодування понесених у зв'язку із цим витрат (за наявності певних умов), а також інші обов'язки сторін. У дисертації обґрунтовується доцільність закріплення у ЦК України норми, яка б зобов'язувала домінуса відшкодувати реальну шкоду гестору, під якою розуміють втрати від ушкодження здоров'я, а також вартість ушкодженого майна гестора. Витрати, понесені представником, який діяв з вадами повноваження, можуть стягуватися з того, кого він представляв, як безпідставне збагачення за правилами глави 83 ЦК України. Відповідальність третьої особи перед довірительом за збитки, завдані укладенням угоди без повноваження або з його перевищенням, настає лише за наявністю умов цивільноправової відповідальності, а також вини третьої особи. За наявності вини і представника, і третьої особи у здійсненні угоди з перевищенням повноваження вони мають нести солідарну відповідальність за спільно заподіяну шкоду.

При комерційному представництві доцільним було б внесення до глави 79 ЦК України правила, що особа, дії якої в чужому інтересі призвели до позитивного для зацікавленої особи результату, має право на отримання винагороди, якщо таке право передбачено законом, угодою із зацікавленою особою або звичаями ділового обороту.

У зобов'язаннях із рятування майна фізичної або юридичної особи залежно від того, яким благам рятувальника завдана шкода, визначаються суб'єкти відповідних відносин держава або інший власник (володілець майна), засади та обсяг відшкодування зазнаної рятувальником шкоди тощо.

У зобов'язаннях із створення загрози майну фізичної або юридичної особи одна особа (боржник) зобов'язана відшкодувати завдану шкоду, а інша особа (кредитор) вправі вимагати від боржника відшкодування такого збитку. Оскільки зазначена норма ЦК України не містить спеціальних правил, відшко-

дування шкоди має проводитися відповідно до норм глави 82 ЦК України «Відшкодування шкоди». На думку автора, важливою для зазначених зобов'язань є необхідність у швидкості та невідкладності захисних дій власника, адже небезпека для майна вже виникла, і можливість настання шкоди у будь-який момент може стати реальною. Тому першою вимогою завжди є вимога усунення загрози, що пред'являється до особи, яка створює небезпеку.

Права власника можуть захищатися шляхом подання позову про відшкодування шкоди, завданої знищенням, псуванням або пошкодженням майна, в порядку, передбаченому положеннями глави 82 ЦК України.

У дисертації відзначається існування специфічного недоговірною субсидіарного способу захисту права власності, що передбачений не нормами глави 29 ЦК України «Захист права власності», а згадується у главі 82 ЦК «Відшкодування шкоди». Це норма ст. 1170 ЦК України, згідно з якою у разі прийняття закону, що припиняє право власності на певне майно, шкода, завдана власникові такого майна, відшкодовується державою у повному обсязі.

Умовами подання позову в цьому випадку є: 1) існування у позивача права власності на певне майно, стосовно якого було прийнято закон, що припиняє право власності; 2) прийняття закону, що припиняє право власності; 3) завдання власникові такого майна шкоди внаслідок прийняття закону, що припиняє право власності. Позивачем виступає власник, чий права порушені прийняттям закону, що припиняє право власності, а відповідачем держава. Змістом позову є вимога власника про відшкодування у повному обсязі шкоди, завданої йому прийняттям закону про припинення права власності на певне майно.

Шкода, завдана власнику пошкодженням або псуванням речі, має відшкодовуватися на засадах, встановлених нормами глави 82 ЦК України: 1) шкода, завдана майну, має бути відшкодована у повному обсязі особою, яка цю шкоду заподіяла, або особою, вказаною у законі; 2) сам факт завдання шкоди особі або майну незалежно від того, у сфері яких відносин її було заподіяно, визнається протиправним, якщо особа, котра завдала шкоду, не доведе, що вона діяла правомірно; 3) склад цивільного правопорушення, який є підставою деліктного зобов'язання, закріплений у ст. 1166 ЦК України, і включає такі елементи: шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок між протиправною поведінкою і завданням шкоди майну, вина заподіювача шкоди.

Норма ст. 1212 ЦК України передбачає можливість виникнення недоговірних зобов'язань двох різновидів: а) внаслідок безпідставного набуття майна за рахунок іншої особи; б) внаслідок безпідставного збереження майна за рахунок іншої особи (потерпілого).

На думку автора, було б доцільно змінити назву зазначеного зобов'язання на загальновизнану доктриною та законодавствами інших країн назву «Зобов'язання з безпідставного збагачення».

Засобами захисту у зобов'язаннях з безпідставного збагачення виступають вимоги (позови) про видачу збагачення, про відшкодування доходів, які боржник одержав або міг одержати з безпідставно набутого з часу, коли дізнався про володіння майном без достатньої правової підстави, про відшкодування погіршення майна (якщо погіршення мало місце).

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються результати дослідження, узагальнюються проміжні висновки, сформульовані при характеристиці застосування захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України.

Інститут права власності (право власності в об'єктивному значенні) є комплексним (багатогалузевим), таким, що об'єднує норми різних галузей права, у тому числі конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального. Вказаний інститут охоплює сукупність норм, які встановлюють загальні принципи належності майна певним особам, регулюють і захищають належність матеріальних благ конкретним особам.

Із урахуванням конкретної мети, заради досягнення якої встановлено той чи інший спосіб захисту, доцільно розрізняти спеціальні та субсидіарні способи захисту. Дана класифікація застосовується і до захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

До перших (спеціальних) належать способи захисту права власності, головною метою яких є охорона відносин власності, забезпечення існування, збереження права власності як такого.

Із урахуванням концепції ЦК України у цій сфері результатом поділу спеціальних цивільноправових способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням, має бути виділення:

1) речовоправових спеціальних способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням (позов про заборону дій, що порушують право власності; віндикаційний позов; позов про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном; позов про визнання права власності);

2) інших спеціальних способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням (визнання незаконним правового акта, що порушує право власності; відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності).

До субсидіарних (супутніх) способів захисту від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, на думку автора, мають бути віднесені універсальні правові способи захисту цивільних прав, а також передбачені цивільним за-

конодавством засоби, які спрямовані на захист інших суб'єктивних цивільних прав, але разом із тим забезпечують і захист прав власника.

У свою чергу вони можуть бути поділені на: загальні, договірні та недоговірні.

Право власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, може бути захищене також в порядку самозахисту із врахуванням вимог ст. 19 ЦК України.

Відзначається також існування спеціального недоговірною субсидіарного способу захисту права власності, що передбачений не нормами глави 29 ЦК України «Захист права власності», а згадується у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди». Це норма ст. 1170 ЦК України, згідно з якою у разі прийняття закону, що припиняє право власності на певне майно, шкода, завдана власникові такого майна, відшкодовується державою у повному обсязі.

В системі способів захисту наряду із застосуванням норм про безпідставне збагачення одночасно використовуються віндикація та повернення виконаного за недійсним правочином (реституція у вузькому значенні).

Всі три інститути спрямовані на повернення майна і на відновлення становища, що існувало до моменту здійснення юридичного факту, що суперечить закону: повернення всього отриманого за недійсним правочином (реституція), витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикація), відновлення майнової сфери потерпілого від безпідставного збагачення (кондикція).

На відміну від кондикції, для реституції наявність збагачення не є умовою застосування цього способу захисту. Водночас прийоми, спрямовані на недопущення кондикції, мають місце і в правовому регулюванні реституції: для ситуації неможливості повернення отриманого в натурі передбачено, за загальним правилом, відшкодування його вартості в грошах.

При застосуванні віндикації запропоновано доповнити Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 1.07.2004 р. №1952-IV положенням, що встановлює чіткі наслідки набуття чинності рішенням суду, яким задоволений віндикаційний позов, із приведенням Державного реєстру речових прав на нерухоме майно в стан, що існував до порушення права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Домусчі С.Д. Сутність цивільних правовідносин /С.Д. Домусчі //Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць. Вип. 41. Одеса: Юридична література, 2008. С. 60-64.

2. Домусчі С.Д. Засоби захисту права власності /С.Д. Домусчі //Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць. Вип. 42. Одеса: Юридична література, 2008 С. 175-181.

3. Домусчі С.Д. Засоби захисту права власності у римському праві /С.Д. Домусчі //Південноукраїнський правничий часопис. 2011. №1. С. 103-104.

4. Домусчі С.Д. Класифікація способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння /С.Д. Домусчі //Форум права. 2011. №1. С. 310-314 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/1ldcdipv.pdf>

5. Домусчі С.Д. Захист прав власника від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння /С.Д. Домусчі //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції (1819 квітня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 298-300.

6. Домусчі С.Д. Захист права власності /С.Д. Домусчі //Римське право і сучасність: Матеріали V Міжнародної науковопрактичної конференції (30-31 травня 2008 р.). Одеса: Фенікс, 2008. С. 121-123.

7. Домусчі С.Д. Історія розвитку законодавства про інтелектуальну власність /С.Д. Домусчі //Матеріали Міжнародної наукової конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (присвячено 120-річчю від дня народження), 13 грудня 2008 р. Одеса: Фенікс, 2008. С. 138-141.

8. Домусчі С.Д. Способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із володінням /С.Д. Домусчі //Римське право і сучасність (Шерешевські читання): Матеріали Міжнародної наукової конференції (4 грудня 2010 р.). Ч.2. Одеса: Фенікс, 2010. С. 60-62.

9. Домусчі С.Д. Застосування негаторного позову як способу захисту від порушень, не пов'язаних із володінням /С.Д. Домусчі //«Римське право і сучасність»: Матеріали Міжнародної наукової конференції (27-28 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 125-128.

АНОТАЦІЯ

Домусчі С.Д. Захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний університет «Одеська юридична академія» Одеса, 2011.

В дисертації досліджені поняття, специфіка та способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України. Дається авторське бачення основних способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, із поділом на спеціальні та субсидіарні способи захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Внесено пропозиції щодо вдосконалення відповідних норм цивільного законодавства та практики його застосування, сформульовано низку наукових висновків щодо окремих теоретичних проблем речового та зобов'язального права в сфері захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння.

Ключові слова: захист права власності, володіння, користування, розпорядження, позов, спеціальні способи захисту, субсидіарні способи захисту, речовоправові способи захисту, договірні способи захисту, недоговірні способи захисту.

АННОТАЦИЯ

Домусчи С.Д. Защита права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения, по гражданскому законодательству Украины. Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 гражданское право, гражданский процесс, семейное право, международное частное право. Национальный университет «Одесская юридическая академия» Одесса, 2011.

В диссертации исследованы понятие, специфика и виды способов гражданско-правовой защиты права собственности как таковой и в случаях, не связанных с лишением владения. Дается авторское видение основных способов защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения, с делением на специальные и субсидиарные способы защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения.

Исследуются правоотношения, возникающие вследствие нарушения права собственности; способы защиты права собственности как таковые, их виды, а также непосредственно способы защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения, определение их места среди других гражданско-правовых способов защиты права собственности, определение их правовой природы, видов и оснований применения.

В диссертации дается определение гражданско-правовой защиты права собственности, под которой предлагается понимать систему активных мер, которые применяются собственником, компетентными государственными или другими органами, направленную на устранение нарушений права собствен -

ности, наложение на нарушителей выполнения обязанности по восстановлению права собственности.

Предлагается с учетом конкретной цели, ради достижения которой установлен тот или иной способ защиты права собственности, выделение специальных и субсидиарных способов защиты права собственности, от нарушений, не связанных с лишением владения.

К специальным принадлежат способы защиты права собственности, главной целью которых является защита отношений собственности, обеспечение существования, сохранение права собственности как такого. С учетом концепции Гражданского кодекса Украины в этой области результатом деления специальных гражданско-правовых способов защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения, должно быть разграничение:

1) вещно-правовых специальных способов защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения;

2) других специальных способов защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения.

К субсидиарным (сопутствующим) способам защиты от нарушений, не связанных с лишением владения, должны быть отнесены универсальные правовые способы защиты гражданских прав, а также предусмотренные гражданским законодательством средства, которые направлены на защиту других субъективных гражданских прав, но вместе с тем обеспечивают и защиту прав собственника. Они могут быть поделены на: общие, договорные и недоговорные.

Предлагается, вопреки сложившейся традиции, считать виндикационный иск призванным обеспечить не только защиту права владения, а и других правомочностей собственника пользование и распоряжение.

Внесены предложения относительно усовершенствования соответствующих норм гражданского законодательства и практики его применения, сформулирован ряд научных выводов относительно отдельных теоретических проблем вещного и обязательственного права в сфере защиты права собственности от нарушений, не связанных с лишением владения.

Ключевые слова: защита права собственности, владение, пользование, распоряжение, иск, специальные способы защиты, субсидиарные способы защиты, вещно-правовые способы защиты, договорные способы защиты, недоговорные способы защиты.

SUMMARY

Domuschi S.D. The Remedies of the Right of Ownership in case of breach, that are not linked to the possession, by Civil Legislation of Ukraine. - Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of candidate of Law with a specialization in 12.00.03 Civil Law, - Civil Procedure, Family Law, International Private Law. - National University «Odesa Academy of Law». - Odesa, 2011.

The dissertation researches definitions, specificity and means of the civil law protection of the right of ownership in the case of breach that's not linked to the possession, by Civil Legislation of Ukraine. It is given the author's vision of the basic remedies of the right of ownership from the breaches that are not linked to the possession with the primary dividing into the special and subsidiary means of defence of right of ownership from breach that are not linked to the possession.

Propositions are brought in relation to improvement of corresponding norms of civil legislation and practice of its application by courts, the row of scientific conclusions are formulated in relation to the separate theoretical problems of Law of Property and Law of Obligation in the sphere of defence of right of ownership from breach that is not linked to the possession.

Keywords: property rights protection, possession, use, disposal, claim, special means of defence, subsidiary means of defence, proprietary means of defence, contractual means of defence, non-contractual methods of defence.